

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **“ОСОБЛИВОСТІ ОВОЛОДІННЯ ПИСЕМНИМ МОВЛЕННЯМ
УЧНЯМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ”**

Виконала: здобувачка 2 курсу
групи SoL1-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Мелкумова Аліна Петрівна

Керівник: **Гаврилов О.В.**,
кандидат психологічних наук,
професор

Рецензент: **Докучина Т.О.**,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	7
1.1. Сутність аналітико-синтетичної діяльності як основи писемного мовлення в контексті становлення психіки суб'єкта.....	7
1.2. Писемне мовлення і його значення в контексті становлення людської особистості	16
1.3. Особливості оволодіння писемним мовленням дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку	24
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ НАВИЧОК ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ В УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	35
2.1. Обґрунтування та розробка методики дослідження писемного мовлення в учнів з інтелектуальними порушеннями	35
2.2. Дослідження писемного мовлення в учнів з нормотиповим розвитком і з інтелектуальними порушеннями	50
Висновки до другого розділу	70
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мовленнєва діяльність людини безпосередньо пов'язана і обумовлюється усіма сферами людської психіки. Саме мовлення є важливим, провідним фактором психічного розвитку суб'єкта й удосконалення ним суспільних стосунків. Під впливом мовлення розвивається свідомість, проводяться мисленнєві операції, розвиваються вольова та емоційна сфери, збагачуються інтелектуальні можливості людини. Мовлення як психічне явище є одним з найбільш складних структурних утворень, які виникають у становленні віддаленіших у часі фізіологічних механізмів. При цьому мовленнєва діяльність має власні фізіологічні механізми, які детермінуються не лише на функціональному, але й на морфологічному рівні. Мовленнєва діяльність відбувається не на основі пам'яті через використання, пригадування накопичених необхідних для розв'язання практичних завдань лексики з наступним його використанням адекватно ситуації. Це складний психічний процес відображення оточуючої дійсності з використанням особливих символічних форм, особливий і достатньо складний вид діяльності. Переконалим доказом можуть слугувати труднощі, які відчуває суб'єкт при спробі озвучити власні думки, переконання, почуття. Тобто мовленнєва діяльність потребує колосального психічного напруження та розвитку і сформованості особливих здібностей.

Мовлення – це особлива самодостатня функціональна система психіки людини, її особливість, її вища психічна функція, яка являє собою складний системний психічний процес, який формується у процесі життя, має при цьому біологічне підґрунтя, але є соціальним за походженням (А. Богуш, І. Бодуен де Куртене, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, О. Лурія, С. Максименко, Л. Руденко, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет, Д. Шульженко, Л. Щерба та інші).

Актуальність дослідження проблеми діагностики і корекції навичок писемного мовлення зумовлена значним збільшенням кількості учнів закладів загальної середньої освіти з даним порушенням. За останніми статистичними

зрізами кількість таких дітей збільшилась від 8% до 25% від загальної популяції тих, які відчують труднощі вже на початковому етапі навчання грамоти (Н. Бондар, Н. Гаврилова, Н. Голуб, О. Гопіченко, Д. Горбачова, Е. Данілавічюте, Л. Журавльова, В. Ільяна, І. Клименко, І. Лазарєва, Р. Лалаєва, О. Логінова, О. Пелешко, Т. Пічугіна, Е. Соботович, С. Стрілецька, В. Тарасун, Л. Тенцер, В. Тищенко, О. Ткач, Л. Трофіменко, Н. Чередніченко та інші). У наукових доробках даних фахівців встановлена наявність у письмових роботах значної кількості дітей дисграфічних помилок, що мають тенденцію набувати стійкого характеру та кількісно збільшуватися.

Особливості формування навичок писемного мовлення у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку вивчали О. Аль-Мраят, О. Боряк, Н. Гаврилова, О. Гопіченко, Є. Кузьминська, С. Ляпідевський, О. Мілевська, М. Савченко, Є. Соботович, В. Тищенко та інші. Результати проведених ними наукових пошуків дозволяють відзначити, що більшості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку різного ступеня вираження виникають труднощі при оволодінні правильним писемним мовленням, на що вказують помилки при читанні і в процесі виконання письмових робіт.

Актуальність визначеної проблематики, соціальна та практична значущість, складність та комплексність проблеми формування у школярів з інтелектуальними порушеннями навичок писемного мовлення як основи оволодіння знаннями обумовило вибір теми нашого наукового пошуку : “Особливості оволодіння писемним мовленням учнями з інтелектуальними порушеннями”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти”.

Мета дослідження: обґрунтувати і розробити методика дослідження писемного мовлення. Перевірити експериментально ефективність даної методики для визначення рівнів сформованості навичок писемного мовлення в учнів з нормотиповим розвитком і з інтелектуальними порушеннями на початковому етапі навчання.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання**:

1. Провести аналіз наукових досліджень та практичних напрацювань з метою вивчення особливостей розвитку писемного мовлення у дітей з нормотиповим розвитком і з порушеннями інтелекту.

2. Розробити діагностичну методика вивчення сформованості навичок писемного мовлення, яку доречно використовувати у роботі з учнями з нормотиповим розвитком і з порушеннями інтелекту на початку освітнього процесу.

3. Провести дослідження сформованості навичок писемного мовлення в учнів з нормотиповим розвитком та з інтелектуальними порушеннями на початку освітнього процесу і визначити його рівні.

Об'єкт дослідження – писемне мовлення учнів молодших класів.

Предмет дослідження – дослідження навичок писемного мовлення в учнів з нормотиповим розвитком і з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення, аналіз й узагальнення наукових досліджень та прикладних доробок з метою виявлення стану досліджуваної проблеми, систематизації теоретичних положень та узагальнення педагогічного досвіду формування писемного мовлення в учнів з нормотиповим розвитком та з інтелектуальними порушеннями на початку освітнього процесу; емпіричні: цілеспрямоване спостереження за освітнім процесом учнів з нормотиповим розвитком і з інтелектуальними порушеннями, збір і аналіз анамнестичних даних, бесіда, констатувальний експеримент.

Теоретичне значення роботи полягає в проведенні ґрунтовного аналізу теоретичних досліджень і практичних доробок щодо проблеми формування писемного мовлення в учнів з нормотиповим розвитком і з порушеннями

інтелекту на початку освітнього процесу; визначено та обґрунтовано рівні його сформованості у дітей з порушеннями інтелекту.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці сучасної діагностичної методики вивчення порушень писемного мовлення в учнів на початку освітнього процесу, що дає змогу своєчасно визначити рівень порушень письма і читання та окреслити напрями логопедичної та психолого-педагогічної корекції з урахуванням особливостей та стану сформованості основних компонентів складної функціональної системи процесу письма, психологічних особливостей та інтелектуальних можливостей дитини. Обґрунтована а адаптована діагностична методика може бути використана вчителями-логопедами як дидактично-методичне підґрунтя удосконалення змісту та методики корекційної логопедичної роботи з учнями з нормотиповим розвитком і з інтелектуальними порушеннями.

Дослідження проводилось в безпосередніх педагогічних умовах **на базі** закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням і закладу спеціальної освіти с. Солобківці, Хмельницької області у 2021-2022 рр. В експерименті приймало участь 31 учень перших класів. З них 12 навчались в закладі спеціальної освіти, 19 – в закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробовані на науковій конференції здобувачів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2022 році. Результати роботи висвітлено у статі: До питання про значення писемного мовлення в контексті становлення людської особистості. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційної педагогіка і психологія* : зб. наук. праць. Вип. 13. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2022. С. 193-201.

Структура дослідження. Випускна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, який нараховує 94 посилання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження особливостей розвитку писемного мовлення в учнів перших класів з нормотиповим розвитком і зі стійкими інтелектуальними порушеннями дозволило зробити певні висновки.

1. Труднощі утворення складних умовних зв'язків, нерівномірність розвитку і співпраці між першою і другою сигнальними системами призводить до того, що у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку виникають значні розбіжності у злагодженому функціонуванні нервової системи. А безпосередньо оволодіння навичками писемного мовлення передбачає достатньо високий рівень розвитку як усного мовлення, так в цілому і всієї психічної структури особистості. В тих випадках, коли наявна нерівномірність розвитку нервових процесів, що особливо чітко проявляється при наявності порушень інтелектуального розвитку, це призводить до виникнення труднощів оволодіння писемним мовленням.

2. Актуальність на сьогоднішній день проблеми формування навичок писемного мовлення у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку через їхнє масове направлення в заклади загальної середньої освіти в контексті інклюзивного навчання дозволили визначити напрямок констатуючого дослідження. В процесі його проведення ставиться завдання виявлення ступеня ризику виникнення порушень писемного мовлення у дітей на початку освітнього процесу; визначення особливостей мовленнєвого розвитку дітей даної групи і обґрунтування рівнів його сформованості. Експериментальна дослідження проводилось в безпосередніх педагогічних умовах закладів загальної середньої освіти і закладу спеціальної освіти у 2021-2022 рр. В ньому брав участь 31 учень перших класів. З них 12 навчались в закладі спеціальної освіти, 19 – в закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

3. На першому етапі в основу констатуючого дослідження покладено адаптовану методика раннього виявлення порушень писемного мовлення О. Корнєва, 1982 р. На другому етапі проведене дослідження мовленнєвого розвитку шляхом адаптації методик мовних проб, які запропоновані Р. Лалаєвою (1988 р.) і Є. Мальцевою (1991 р.). Його метою було визначення

рівня сформованості мовлення як основи писемного мовлення дітей на початку навчання в закладах загальної середньої або спеціальної освіти. Методика включає в себе чотири серії завдань: перша серія – дослідження сенсомоторного рівня мовлення; друга серія – дослідження граматичної структури мовлення; третя серія – дослідження навичок словотворення; четверта серія – дослідження зв'язного мовлення.

4. Всі завдання першого і другого етапу дослідження об'єднані з максимальним оцінками залежно від етапу від 12 до 24 балів. Найбільшу кількість балів, яку можна отримати від виконання завдань першого і другого етапу – 88 балів. При обробці отриманих результатів абсолютне значення перекладається у відсоткове вираження. Якщо 88 прийняти за 100%, то відсоток успішності виконання методики кожним досліджуваним можна обчислити, помноживши сумарний бал за всі завдання двох етапів на 100 і розділивши отриманий результат на 88. Вирахуване таким чином відсоток їхньої якості виконання методики співвідноситься потім з одним з чотирьох виділених рівнів оволодіння навичками писемного мовлення: IV рівень – 100-80% – достатній; III рівень – 79,9-65% – середній; II рівень – 64,9-45% – низький; I рівень – 44,95% і нижче – критичний.

5. Характеризуючи рівні сформованості писемного мовлення можна відзначити, що IV рівень притаманний дітям з нормотиповим мовленнєвим та інтелектуальним розвитком. Успішність III рівня є свідченням наявності незначних мовленнєвих порушень або про виражені проблеми окремих сторін мовлення. Інтелектуальні функції при цьому можуть затримувати своє становлення. II рівень вказує на наявність порушень мовлення, іноді досить виражених. Крім мовленнєвих відхилень він може свідчити про недостатність пізнавальної діяльності. I рівень виконання завдань методики є свідченням наявності грубого недорозвитку всіх сторін мовлення. У дітей з такими показниками часто визначають складні мовленнєві порушення, що можуть поєднуватись зі стійкими інтелектуальними проблемами.

Стосовно розподілу учнів перших класів, які отримують освіту в закладах загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчанням і в закладі спеціальної освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями, то

відповідно до якісного виконання ними методик дослідження і визначення відповідних рівнів через використання структурно запропонованої відсоткової таблиці отримаємо результат: досліджуваних з достатнім рівнем – 35,5% від загального числа обстежених, з середнім – 25,8% учнів, з низьким – 22,6% школярів, з критичним – 16,1% респондентів.

б. Проведене дослідження дозволило відзначити, що серед дітей, які навчаються в закладі загальної середньої освіти, критичний рівень писемного мовлення відсутній, в той час як високий рівень відзначено у 47% школярів, середній – у 32%, що складає 79% від загальної кількості. Лише 21% мають низький рівень писемного мовлення і необхідність в організації з ними додаткових корекційно-розвивальних щанять.

Серед учнів, які навчаються в закладі спеціальної освіти для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, чітко видно, що лише 16% школярів мають достатній рівень і 16% – середній. В той же час критичний рівень складає 42% від загальної чисельності обстежених, і відповідно, 26% цих респондентів мають низький рівень. Практично 68% школярів, тобто більше, а ніж дві треті частини, мають значні проблеми при оволодіння навичками писемного мовлення. Це в цілому негативно впливає на їхню пізнавальну активність і затримує розвиток як психічних складових, так і особистості в цілому. Тому саме ці діти потребують додаткових корекційних і розвивальних занять з формування і розвитку навичок писемного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аль-Мраят О.Б. Формування графомоторних навичок у дітей з аутизмом: теоретичні засади і шляхи реалізації. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. праць. 2019. №14. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n14-2019/al-mrajat-obformuvannja-grafo-motornih-navichok-u-ditej.html>
2. Аналіз і синтез. Філософський словник. за ред. В. І. Шинкарука. Київ. Головна редакція УРЕ. 1986. 834 с.
3. Бадер В. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. Київ. АПН. 2000. 457 с.
4. Блінова Г.Й., Черпіта О.Р. Дидактичний матеріал для подолання дислексії у дітей. Київ. Радянська школа. 1984. 98 с.
5. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. Запоріжжя. Просвіта. 2002. 216 с.
6. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. Київ. Видавничий Дім «Слово». 2010. 374 с.
7. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. В 2 Т. Москва. Просвещение. Т. 2. 1963. 234 с.
8. Боднар Н.М. Корекційна робота із запобігання дисграфії в дітей молодшого шкільного віку. *Педагогічний альманах*. Херсон. 2016. Вип.30. С. 17-22.
9. Боряк О.В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... докт. пед. наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2019. 40 с.
10. Вавіна Л.С. Концепція мовної освіти розумово відсталих школярів: Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. Київ. Вища школа. 1994. 124 с.
11. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. Москва. Просвещение. 1960. 264 с.

12. Выготский Л.С. Предистория письменной речи. *Умственное развитие детей в процессе обучения*. Москва-Ленинград. Изд-во Медицинской литературы. 1935. 246 с.

13. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. Москва. Просвещение. 1995. 385 с.

14. Гаврилова Н.С. Структура недорозвитку пізнавальної діяльності у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук.-метод. збірник: Вип. 5. За ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. Київ. Науковий світ. 2004. С.197-201.

15. Голуб Н.М. Науково-теоретичні засади досліджень писемного мовлення та його порушень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ. Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2012. Вип. 21. С. 54-62.

16. Гумбольдт В. Избранные труды. Москва. Прогресс. 1984. 400 с.

17. Данілавічюте Е.А. Порушення письма в учнів II-IV класів з дитячим церебральним паралічем та шляхи їх корекції : дис. ... канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. Ін-т дефектології АПН України. 1997. 239 с.

18. Дегтяренко Т. В. Психофізіологія раннього онтогенезу / Т.В. Дегтяренко, В.Г. Ковиліна. Київ. УАІД "Рада". 2011. 328 с.

19. Дефектологічний словник. За ред. В. Бондаря, В. Синьова. Київ. "МП Леся". 2011. 528 с.

20. Журавльова Л.С. Сучасний стан логопедичної практики корекційної роботи з молодшими школярами з дисграфією. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2017. Вип. 34. С. 24-32.

21. Журавльова Л.С. Порухення письма як одна з проблем шкільного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський. Медобори-2006. 2017. Вип. 9 (1). С. 55-65.
22. Ільєнко Е.В. Діалектика абстрактного і конкретного в науково-теоретичному мисленні. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 5. С. 119-123.
23. Ільїн В. Процеси аналізу та синтезу. *Основи філософії*. 2010. №3. С. 85-87.
24. Ільяна В.М. Методика діагностики порушень читання у молодших школярів із ТПМ. *Український логопедичний вісник* : зб. наук. праць. Київ. Актуальна освіта. 2010. Вип. 1. С. 57-65.
25. Кірюхін Д.І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. Київ. ПАРАПАН. 2009. 204 с.
26. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ. Радянська школа. 1989. 608 с.
27. Конопляста С.Ю. Логопсихологія. Київ. Знання. 2010. 293 с.
28. Кравець Н. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. Київ. АСК. 1999. 216 с.
29. Кузьмінська Є.О. Проблема підготовки розумово відсталих дітей до опанування грамоти в загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2013. Вип. 23. С. 137-140.
30. Лазарева І. А. Особливості логопедичної роботи з корекції проявів оптичної дисграфії у молодших школярів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Сер. Логопедія*. 2011. Вип. № 14 (225), Ч. II. С. 133-140.
31. Лалаєва Р.И. Нарушение письма в учащихся с недоразвитие речи. Москва. Просвещение. 1961. 216 с.
32. Лалаєва Р.И. Устранение нарушений чтения у учащихся вспомогательной школы. Москва. Просвещение. 1978. 164 с.

33. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва. Просвещение. 1975. 216 с.
34. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Москва. Просвещение. 1981. 216 с.
35. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ. ВЦ "Академія". 2007. Т. 2 : М-Я. С. 279.
36. Логінова О.А. Формування оптико-просторових уявлень у дітей зі стертою формою дизартрії. *Дефектологія*. 2000. № 1. С. 21-24.
37. Логопедія : підручник / за ред. М. Шеремет. Київ. Видавничий Дім "Слово", 2015. 776 с.
38. Лурия А.Р. Развитие речи и формирование психических процессов. *Психологическая наука в СССР*. Москва. Просвещение. 1960. Т.1. С. 125-143.
39. Лурия А.Р. Материалы к генезису письма: Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Под ред. А.Н. Леонтьева. Москва. Просвещение. 1980. С. 178-198.
40. Ляпидевский С.С. Дисграфии у детей и их патофизиологический характер. *Учебно-воспитательная работа в специальных школах*. Москва. Изд-во АПН СССР. 1953. Вып. 3. С. 42-79.
41. Методические рекомендации по развитию речи у учащихся младших классов вспомогательной школы. Сост. Е. Собонович. Київ. РУМК. 1989. 104с.
42. Методичні рекомендації по удосконаленню навичок читання учнів молодших класів допоміжної школи. Упорядники: В. Суткова, В. Харченко, Г. Плешканівська. Київ. РУМК. 1990. 124 с.
43. Нарушение речевого развития у детей и пути их коррекции. Под ред. С.Ф. Собонович. Київ. ІСДО. 1995. 98 с.
44. Павленко Ю. Гегель (Hegel) Георг Вільгельм Фрідріх. Енциклопедія історії України. У 10 т. Київ. Наукова думка. 2004. Т. 2 : Г-Д. С. 62-64.
45. Павлов И.П. Паловские среды: протоколы и стенограммы физиологических бесед. Москва. Академия наук СССР. 1949. 686 с.

46. Певзнер М.С. Клиника психопатий в детском возрасте. Москва. Учпедгиз. 1941. 214 с.
47. Певзнер М.С., Лубовский В.И. Динамика развития детей-олигофренов. Москва. Издательство АПН РСФСР. 1963. 124 с.
48. Пічугіна Т.В. Порухення письма у дітей з важкими мовленнєвими вадами. *Дефектологія*. 1998. № 2. С. 6-9.
49. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. Тернопіль. Мальва-ОСО. 2000. 216 с.
50. Потелло Н.Я. Теорія і практика ділового мовлення. Київ. МАУП. 1999. 224 с.
51. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. Синявський, О. Сергєєнкова / за ред. Н. Побірченко. Київ. Науковий світ. 2007. 274 с.
52. Розвиток навички читання. Укл. І. Гудзик. Київ. Освіта. 1993. 154 с.
53. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови у дітей. Київ. Освіта. 1992. 176 с.
54. Селецкий А.И. Психология и психопатология слабоумия. Київ. Радянська школа. 1981. 140 с.
55. Синьов В.М., Шеремет М.К., Руденко Л.М., Шульженко Д.І. Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в у сучасних умовах України. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. праць. Вип. 7, у 2 т. Кам'янець-Подільський. ПП Медобори-2006. 2016. Т.2. С. 323-344.
56. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. №2. С.2-11.
57. Соботович Є. Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования. Київ. ИЗМН. 1997. 44 с.

58. Соботович Є.Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії* : зб. наук. праць. Київ. Актуальна освіта. Вип 1. 2004. С.7-35.

59. Соботович Є.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших классов. Хрестоматия по логопедии. В 2-х т. Москва. Просвещение. 1997. Т.2. С. 469-481.

60. Соботович Є., Тищенко В. Засвоєння розумово відсталими дітьми граматичних категорій та абстрактного лексико-граматичного значення слова. *Дефектологія*. 1998. №4. С. 2-5.

61. Соботович Є.Ф., Тищенко В.В. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту : програмно-методичний комплекс. Київ. Актуальна освіта. 2004. 144 с.

62. Стрілецька С.В. Сучасні наукові підходи до вивчення дитячої дисграфії та класифікації її видів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2010. № 42. С. 197-200.

63. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів. За ред. В.В. Дубічинського. Харків. Школа. 2000. 1008 с.

64. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ. Слово. 2011. 392 с.

65. Тарасун В.В. Модель процесу породження писемного мовлення як особливої форми комунікації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 29. С. 29-102.

66. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод формування у дітей писемного мовлення: читання «з першого погляду». *Дефектологія*. 2000. № 4. С. 30-35.

67. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод формування писемного мовлення: письмо «з одного розчерку». *Дефектологія*. 2002. № 2. С. 28-36.

68. Тарасун В.В. Писемне мовлення: запобігання і корекція порушень. Київ. "МП Леся". 2007. 151 с.

69. Тенцер Л.В. До проблеми формування мовних понять у молодших школярів із порушеннями писемного мовлення в системі навчання початкового курсу української мови. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський. К-ПНУ імені Івана Огієнка. 2013. Вип. 23. С. 341-349.*

70. Тенцер Л.В. Зміст та методика подолання графічних та оптико-просторових помилок в системі корекційно-розвивального навчання молодших школярів із дисграфією. *Логопедія. 2017. №12. С. 98-105.*

71. Тенцер Л.В. Організація та зміст корекційної логопедичної роботи з молодшими школярами із порушеннями писемного мовлення. *Логопедія. № 3. 2013. С. 80-90.*

72. Тенцер Л.В. Порівняльний аналіз експериментального вивчення молодших школярів із вадами письма та з нормальним мовленнєвим розвитком. *Логопедія. № 9. 2016. С. 77-84.*

73. Тищенко В.В. Формування слухового контролю в мовленнєвій діяльності старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2015. Вип. 29. С. 112-118.*

74. Трофименко Л.І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія : збірник наукових праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2015. Вип. 29. С. 112-118.*

75. Філософський енциклопедичний словник. За ред. В. Шинкарука. Київ. Абрис. 2002. 742 с.

76. Чередніченко Н.В. Комплексний підхід у корекційній роботі з попередження та подолання труднощів засвоєння писемного мовлення у школярів із важкими вадами мовлення. *Дефектологія. 2005. № 2. С. 34-37.*

77. Чередніченко Н.В. Психолінгвістичні та психолого-педагогічні передумови формування навички письма. *Теорія і практика сучасної логопедії* : зб. наук. праць. Київ. Актуальна освіта. 2007. Вип. 16. 323 с.

78. Чередніченко Н.В. Типи та механізми дисграфічних помилок у писемному мовленні молодших школярів. *Логопедія*. 2012. № 2. С. 94-102.

79. Чередніченко Н.В., Горбачова Д.М. Комплексна діагностика дисграфічних та дизорфографічних помилок у письмі молодших школярів із порушенням писемного мовлення. *Логопедія*. 2015. № 5. С. 73-84.

80. Чередніченко Н.В., Горбачова Д.М. Формування фонетико-графічної грамотності у молодших школярів із порушеннями мовленнєвого розвитку в умовах корекційного навчання. Київ. ДІА. 2016. 212 с. 190.

81. Чередніченко Н.В., Пелешенко О.С. До проблеми засвоєння основ фонетики та графіки молодшими школярами із порушеннями писемного мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2012. Вип.21. С. 298-302.

82. Чередніченко Н.В., Пелешенко О.С. Діагностика фонетико-графічних умінь та навичок у молодшими школярами із порушеннями писемного мовлення. *НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2013. Вип. 23. С. 266-273.

83. Чередніченко Н.В., Тенцер Л. В. Зміст та організація логопедичної роботи з подолання дисграфії у молодших школярів в умовах корекційного та інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський. К-ПНУ імені Івана Огієнка. 2019. Вип. 13. С. 312-324.

84. Чередніченко Н.В., Тенцер Л.В. Практична реалізація наукових принципів корекційного логопедичного впливу на дітей із порушеннями писемного мовлення // *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського*

національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський. Медобори-2006. 2012. Вип. 21. С. 172-178.

85. Чередніченко Н.В., Клименко І.В., Тенцер Л.В. Порухення письма у молодших школярів: діагностика та корекція. Київ. ДІА. 2016. 248 с.

86. Цветкова Л.С. Нейропсихология счёта, письма и чтения: нарушение и восстановление. Москва. Юристь. 1997. 364 с.

87. Чайка М.С., Усатенко Г.В., Кривоногова О.В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами. Київ. ФОП Усатенко Г.В. 2021. 80 с.

88. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельности. Ленинград. Наука. 1974. 428 с.

89. Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень. Львів. ЛНУ імені Івана Франка. 2011. 178 с.

90. Эльконин Д.Б. Развитие усной и письменной речи учащихся: Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Под ред. Д.Б. Смирнова. Москва. Просвещение. 1989. Т.1. С. 235-253.

91. Carwey D. W. Dysgraphia: Why Johnny Can't Write : A Handbook for Teachers and Parents 3rd Edition. 2000.

92. Osgood Ch. Psycholinguistics / Ch. Osgood // Psychology: a study of science. N.Y., 1963. V. 6. P. 145-287.

93. Physical development and individual-typological property peculiarities of the schoolchildren's nervous system / J. Wojnar, N. Macarenco, D. Nawarecki, E.Menshyh, Y. Petrenco, B. Pustovalov // Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. 2005. Vol. LX, Suppl. XVI. № 8. P. 281-285.

94. Richards T. L. Contrasting Brain Patterns of Writing-Related DT Parameters, fMRI Connectivity, and DTI-fMRI Connectivity Correlations in Children with and without Dysgraphia or Dyslexia. NeuroImage : Clinical / T. L. Richards, T. J. Grabowskia, P. Boord, K. Yagle, M. Askren, Z. Mestre, P. Robinson, O. Welker , D. Gulliford, W. Nagy, V. Berninger, 2015. №8. P. 1–31.